

Haraszi György

Az „Auschwitzi jegyzőkönyv(ek)”

habilitációs előadás tézisek

A puszta eseménytörténetnél összehasonlíthatatlanul fontosabb az egyes momentumok értelmezése. Dolgozatom legfontosabb következtetéseit, megállapításait az alábbiakban foglalom össze.

1/ A kései olvasó számára az utólagos események tükrében bizonyára meglepő, hogy az első Auschwitz jegyzőkönyv nem említi a küszöbönálló magyarországi deportálásokat, csupán érkező görög transzportokról beszél, és a Magyarországra menekült lengyel zsidókat sem nem figyelmezteti a Magyarországon küszöbönálló népiirtásra, jóllehet Vrba és Wetzler utólagos beszámolóit szerint legfőként ennek megakadályozása készítette őket szökésre, és erre zsolnai kihallgatóik figyelmét is azonnal felhívták.

Ezt a motivációt a felgyülemlett szakirodalom javarésze szó nélkül átveszi. Vrba utóbb azt írja, hogy Krasňanský kérésére az objektivitás érdekében szándékosan nem írtak a küszöbönálló, jövőbeli náci tervekről. Valószínűbb azonban, hogy Vrbának és Wetzlernek Birkenauban még nem volt konkrét tudomása a magyar zsidók beszállításáról. Hihetőbb, hogy április elején, Vrbák látva a készülő építkezéseket általában akarták a világ figyelmét az eddigi és eljövendő gyilkosságokra felhívni. A magyar zsidók sorsfordulatáról érdemben csak Szlovákiába érkezve szereztek tudomást, és az első és második jegyzőkönyv elkészítése közötti időben kapcsolódott össze végérvényesen a két eseménysor.

2/ A jelentés szöveghez eredetileg Zsolnán csatolták a jegyzőkönyv adatainak hitelességét igazolandó az 1944. április elején Birkenauban vagy Auschwitzban tartózkodó szlovákiai zsidó férfiak és nők jegyzékét. A későbbi szövegkiadásokból számos ember neve és származási helye már hiányzik, a legtöbb - 27 - a magyar kiadásokból. A nevek a fordítások és a terjesztés céljára történő másolás során, ha egyáltalán megadásra kerültek, fokozódó mértékben torzultak.

Ennek oka, hogy a pozsonyiak számára bizonyítékul szolgáló helyi nevek a külföldi felhasználók nem voltak túlságosan sokatmondóak, sőt idővel teljességgel érdektelenné, egyenesen zavaróvá váltak. Ez indokolja Kasztner átdolgozási kérelmét, illetve a fennmaradt magyar változatok egyre fokozódó (lásd alább) kihagyásait.

3/ Vrba emlékezete szerint Krasňanský kihallgatásuk második napján estefelé arról biztosította, hogy az éppen Pozsonyban időző Kasztner már olvasta a jegyzőkönyv szövegét. Ugyanakkor Krasňanský állítása szerint a német nyelvű jegyzőkönyvet az április 28-án Pozsonyba érkező Kasztner, a Budapesti Mentőbizottság tagja vitte Magyarországra.

Vrba e ponton bizonytalan visszaemlékezésére és Komoly Ottó naplófeljegyzéseire hivatkozva többen úgy vélik, hogy 26 (a szlovák verzió keletkezése) és 29 között Kasztner nem járt Pozsonyban, mivel ekkor Komollyal voltak megbeszélései. Ez azonban semmit sem bizonyít, mivel egyrészt Krasňanský április 28-a estéről beszél, ami átcsúszhatott 29-ére, sőt a következő nap hajnalára is (gyakorlatilag a hónap végére), másrészt vonattal vagy gépkocsival kényelmesen meg lehetett járni az utat különböző időpontokban akár egy napon belül is. Kasztner gyakran látogatott Pozsonyba, különösen miután április elején kapcsolatot létesített az SS-szel. Vrba – aki Krasňanskýtól megkülönböztetett fontossággal hallott Kasztneréről, de személyesen nem ismerte - kései visszaemlékezésében arról

beszél, hogy egy április 28-án Zsolnán tartott tükös konferencián, ahol ő és Wetzler válaszoltak a megjelentek kérdéseire (biztonsági okokból mindenki megőrizte inkognitóját) jelen voltak a magyar zsidóság képviselői is. Kasztner vagy személyes megbízottja minden bizonnyal megfordult a kérdéses időszakban Pozsonyban. Kasztnernek 26-án este csak a szlovák szöveget mutathatták volna meg, azt fordítani kellett volna neki, 28-án viszont már az elkészült német szöveget is olvashatta.

4/ Kasztner április 28-án este magával vitte Budapestre a német nyelvű jegyzőkönyvet, és megkérte Krasňanskýt, hogy gondoskodjon a szöveg magyar fordításáról. Későbbi nyilatkozata szerint Krasňanský a kérésnek két héten belül eleget is tett.

A későbbi események ismerete nélkül is óhatatlanul felvetődik a kérdés: vajon Kasztnernek Budapesten nem lett volna német fordítója? Véleményem szerint e kérdés megválaszolásában rejlik a német „eredetihez” képest számos kihagyást tartalmazó magyar variáns genezise. Kasztner feltehetőleg egy olyan magyar használatra szánt tömörített, de egyben sarkított jegyzőkönyv elkészítését kérte Krasňanskýtól, amely nem tartalmazza a csak Szlovákiát, szlovákiai zsidókat, konkrét személyeket érintő információkat. Ez az átdolgozott német szöveg jutott el Magyarországra május első napjaiban (pár nappal később Weissmandel fordításában valószínűleg jiddis nyelven is), s esetleg – bár erre sem tárgyi, sem nyelvészeti bizonyítékok nincsenek - magyar nyersfordításban is. (Ez utóbbi azonban, ha valóban létezett, nem került ki a magyarországi zsidó vezetők legbelsőbb köréből, nem került terjesztésre, nagy valószínűséggel röviddel beérkezése után „felsőbb szempontok”-ra való tekintettel megsemmisítették, netán az idők során elkallódott.) Április 28-a táján Kasztner minden valószínűség szerint magával hozta a jegyzőkönyv német szövegét és várta az irányelvei szerint átdolgozott változatot.

5/ A pozsonyi Mentőbizottság futárral küldte a zsidók megsemmisítéséről szóló bizonyítékokat pesti társaiknak.

Elképzelhetetlen, hogy a Budapesti Mentőbizottság tagjai a jegyzőkönyv tartalmát ne osztották volna meg a velük kapcsolatban álló Zsidó Tanács tagjaival. De ha esetleg Kasztner és köre mégis megtartotta magának az információkat, a jiddis (és/vagy német) nyelvű dokumentumok május derekára Weissmandel és Freudiger jóvoltából – akkor is a Tanács asztalára kerültek.

6/ Az ismert narratíva szerint Soós adta át Éliásnak a jegyzőkönyv német szövegét és bízta meg annak fordításával, terjesztésével.

A jegyzőkönyvek terjesztésének útja: Soós - Éliás – Komoly a valóságban nagy valószínűséggel fordítva történt: Komoly Ottó, illetve Kasztner a jegyzőkönyv tartalmáról tövid időn belül tájékoztatták a Zsidó Tanácsot. Komoly egyben a jegyzőkönyv egyik német példányát átadta jó barátjának Bereczky Albert protestáns lelkésznek, aki ezt a példányt dr. Soós Gézához továbbította. Ő gondoskodott a jegyzőkönyv magyar fordításának elkészítéséről. Valószínűleg Soós csak dezinformatív célból mesélte Éliásnak a határvidéki ellenállók közvetítésével érkező beszámoló történetét. A jegyzőkönyv szövege (még hozzá a már magyar igényekhez szabott szövege!) Krasňanský és/vagy Kasztner köreiből származott. A korabeli visszaemlékezésekből kitétni, hogy gyakran a jegyzőkönyv egyik-másik újabb másolata olyanoknál landolt, akik valójában a terjesztés iniciátorai voltak. Az eddigi kutatás – ismereteim szerint – nagyvonalúan átsiklott az időtartalmak feltűnő ellentmondásain: Krasňanskýnak két napra volt szüksége a szlovák összöveg összeállításához, még kevesebbre a német fordításhoz, de ugyanakkor két hét (neki a későbbi szótárírónak!) a magyar fordításra (netán csak a német szöveg átalakítására) és a fordítóként-tolmácsként tevékenykedő Székely Máriának is több mint egy hétre (emlékezete szerint 6-8 napra) ugyanehhez.

7/ Az információk széles tömegek előtti elhallgatásáért, illetve a „nácikkal való kollaborálásért immár hatvan éve visszatérő támadások és a maga idején tetlegességek érték Kasztnert és a Zsidó Tanács tagjait.

A Zsidó Tanácsok szerepének és általában a nácikkal való vélt vagy valódi kollaboráció kérdésnek óriási, könyvtárra menő irodalma van, de magára a kérdésre – szinte bizonyosan nincs jó válasz. Ami az együttműködést illeti, az a helyzet, hogy az abszolút túlerőben lévő németekkel szemben csak bizonyos mérvű együttműködés tehetette lehetővé a későbbi sikeres fellépést. Urbáéknak is közel két évig kellett kitanulni a németek viselkedését, és ő túlhajtott kritikájában ennek a testközeli tapasztalatnak már meglétét tételezi fel a szlovák és magyar zsidó vezetőknél is. Jellemző, módon mind az 5 fogoly, akinek áprilisban valamilyen módon sikerült megszöknie, Auschwitz-Birkenau kivételezettjeihez, fogoly-arisztokráciájához tartozott.

8/ Horthy öregkori, száműzetésben írott emlékiratában augusztust említi az Auschwitz-i jegyzőkönyv első olvasási dátumaként.

Ez biztosan téves. Bizonyos, hogy a jegyzőkönyv tartalmáról legkésőbb június első felében értesült, arról nem is szólva, hogy a náci emberirtás ténye – s így a magyar zsidók prognosztizálható sorsa a deportálásban - már jóval korábban, 1942-től, a legkülönbözőbb (katonai és diplomáciai csatornákon keresztül) ismert volt számára. Horthy egyfelől minden bizonnyal megkapta a német szöveget május elején Kasztner és/vagy a Zsidó Tanács valamelyik tagjának közvetítésével, másrészt tudjuk, hogy a kormányzóhoz a jegyzőkönyv magyarul legalább két, ha nem három példányban is eljutott. Dr. Pető Ernő a Pesti Izraelita Hitközség elnökhelyettese, a Zsidó Tanács tagja a jegyzőkönyvet június második felében ifj. Horthy Miklóshoz is eljuttatta és kérte, hogy adja át édesapjának. Török Sándor úgy nyilatkozott, hogy érzése szerint Horthy még május derekán Ravasz László révén is hozzájutott az Auschwitz-i jegyzőkönyv egy példányához

9/ Mai napig tart a vita a táborok, illetve az odavezető vasútvonalak bombázásának lehetőségeiről, szükségességéről. A bombázások korabeli ellenzői arra hivatkoztak, hogy a légi erőre a nyugati fronton van szükség, Auschwitz kívül esik a franciaországi és olaszországi támaszpontokon tartózkodó közepes bombázók hatósugarán, a nehézbombázóknak pedig (amelyek Angliából indultak) 2000 mérföldnyi távolságot kellett volna megtenniük vadászgépek védelme nélkül és így nem képesek az éjszakai támadásra. Technikailag az Auschwitzba vezető vasútvonalaknak, legfőképp a Kassza – Eperjes útvonalnak, illetve magának a tábornak a bombázása csak 1944 májusától a nyugati szövetségesek olaszországi előrenyomulása után volt lehetséges, de a bombázások materiális jelentőségét a laikusok hajlamosak mindmáig túlbecsülni; a németek ugyanis viszonylag könnyen, becslések szerint maximum egy héten belül helyreállíthatták volna a megrongált vasúti létesítményeket. A náciknak okozott műszaki nehézségeknél sokkal fontosabb lett volna a bombázások erkölcsi jövedéke, de ezt logisztikai, hatékonysági érvekre hivatkozva, valójában elsősorban politikai okokból (a zsidó kártya kijátszását elkerülendő) elvetették.

1944-ben a nyugati hatalmaknak az európai kontinens maradék zsidóságának védelmében, pusztulásuk megakadályozásában három alternatívája volt: bombázás, tárgyalás a németekkel, beleértve az „árucsere”-t, fenyege(tő)zés. A bombázás hatékonysága kérdéses volt. A vért áruért tervek hasonlóképp szinte rögtön elvérzett a külön zsidó érdekeket ignoráló, az ellenséget hadianyaggal ellátni semmiképpen sem kívánó politikai-bürokratikus ellenálláson. A szövetségesek számára a zsidók megmentése sokadrangú kérdés volt, arról nem is szólva, a nagyhatalmaknak nem volt érdekük több millió menekült eltartása, védelme az egyébként is hatalmas terheket követelő háborús

viszonyok között. (A fő hadszínterektől távollévő palesztinai zsidó települések (jisuv) vezetősége, amely számos forrásból értesült az európai zsidóság többségének pusztulásáról, nem volt jelentős hatalmi tényező, a mentés lehetőségének tekintetében maga is megoszlott, s nem kis mértékben ekkor már saját háború utáni tervei kötötték le. A szabad világ két leghatalmasabb közössége, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok zsidósága pedig sem politikailag, sem gazdaságilag nem volt oly erős és befolyásos, hogy a nagyhatalmak szándékait meghatározhatta volna.) A mégis tenni vágyók számára maradt a harmadik – a legolcsóbb – változat, a fenyegetés. Ennek még az a külön előnye is megvolt (lásd svéd, svájci, pápai, amerikai stb. tiltakozás Horthynál), hogy a mesebeli okos lány mintájára be is vonta, meg ki is rekesztette az akcióból a közvéleményt. A farizeus, gyakran hangoztatott álláspont szerint a zsidók sajátos érdekeit is kielégítően szolgálja az általános cél: a háború mielőbbi megnyerése. Az érdekelteknek csak igen csekély vigaszul szolgálhatott volna, ha megtudják elvben Nagy-Britannia miniszterelnöke, W. Churchill is az auschwitzi rémtettekről értesülve elvben maga is a táborok bombázása mellett volt. 1944. július 13-án lord Melchetthez írott levelében sajnálkozással állapította meg, hogy csak a végső győzelem lesz majd a válasz arra a szörnyűséges gaztetre, amelyet a németek (jelenleg) a zsidó nép ellen elkövetnek.

10/ A pozsonyi Mentőbizottság már május első felében megpróbálta eljuttatnia rendelkezésére álló információkat a nyugati hatalmaknak, illetve a semleges országoknak. Mindmáig rejtély, hogy mi lett a sorsa a korábban Svájcba küldött példányoknak. Svájcban erős cenzúra működött, de Magyarországgal ellentétben a jelentés diszkrét propagálása esetén komoly megtorlással nem kellett számolni.

A jegyzőkönyv májusi végi június eleji sokszorosítása, és külföldi tudósítókhoz valamint kormányképviselőkhöz való eljuttatása nagy valószínűséggel korábban kiváltotta volna a semleges országok és a nyugati szövetségesek vezetőinek Horthyhoz intézett felszólításait, jóval korábban, mint ahogy erre később sor került, talán még a vidéki magyar zsidók számára is hatékonyan.

11/ A német megsemmisítő táborokról és a magyar zsidók deportálásáról, Auschwitz-Birkenauban való kiirtásáról nyilvánosságra került hírek és a nemzetközi sajtókampány (Svédország, Nagy-Britannia, Egyesült Államok) rövidesen megszólásra ösztökéltek számos politikust. Ez nyilvánvalóan befolyásolta Horthynak a deportálások felfügesztését elrendelő döntését.

1944. június 26 és 30 között a tbk. XII. Pius pápa V. Gusztáv svéd király, Rooseveltnél, az amerikai és angol külügyminiszter, Cordell Hull és Anthony Eden, továbbá svájci, török és spanyol közjogi méltóságok, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt vezetősége figyelmeztette a kormányzót a várható megtorlásokra, amennyiben a deportálásokat folytatódna. Az üzenetet nyomtatékosítandó az amerikai légierő július 2-án, a RAF július 5-én bombázta Budapestet. Mindez fontos, ha nem is döntő szerepet játszott Horthy július 7-i legalább annyira katonai és személyes okokkal - ide érve a normandiai partraszállást és a Baky tervezte puccskísérletet is – motivált döntésében, amellyel megtiltotta a további deportálásokat Magyarországról. A budapesti zsidóság küszöbönálló deportálása sarkallta a budapesti zsidó vezetőket, hogy másfél hónapos halogatás után a nemzetközi nyilvánossághoz forduljanak. És valóban a budapesti zsidóság túlnyomó többsége - mintegy kétszázézer lélek - átmenetileg megmenekült (a nyilas korszak majd még mintegy ötvenezer áldozatot fog követelni).

12/ Rendkívül ellentmondásosak a magyar „összevágott” keletkezésére vonatkozó információk. Feltételezhető, hogy minden későbbi változat Székely Mária írásos formát öltött „ősfordításra” meg vissza, de az ellentmondó adatok fényében még abban sem

lehetünk biztosak, hogy nem előzte-e meg Krasňanský által jelzett magyar nyelvű fordítás; elkészült-e egyáltalán vagy sem.

Amennyiben Krasňanský és Székely Mária állításainak egyenlő mértékben hitelt adunk, megfontolandó hogy mindkét magyar szövegnek körülbelül egyidőben kellett volna elkészülnie, míg az utólagos szövegelemzés egyetlen forrás felé mutat. Amennyiben a Krasňanský féle fordítás mégis elkészült és eljutott Magyarországra vagy eltűnt Kasztner irattáskája mélyén – vagy közelebbről nem ismert módon a Székely féle fordítás (vagy a későbbi átdolgozás) segédanyagául szolgált.

A témával kapcsolatos szerzői publikációk:

1/ Hős vagy áruló? in: História 2004/2-3, 20-21.

2/ Kárpáti rapszódia in: História 2004/2-3, 23-28.

3/ Az égő titok - az „Auschwitzi jegyzőkönyv(ek)” sorsa 1944-ben in: Keresztény- Zsidó Teológiai Évkönyv 2004 (Budapest: Keresztény-Zsidó Társaság, 2004 [2005]), 88-99.

4/ Az Auschwitz-i jegyzőkönyvek, (Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2005).

5/ A kivételezettek vonata in: História 2005/3, 38-39.